

1916 Ankara Yangını¹

Canberk Gürer, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
e-posta: canberkgurer@gmail.com

Taylan Esin ve Zeliha Etöz'ün İletişim Yayınları tarafından yayınlanan "1916 Ankara Yangını: Felaketin Mantığı" kitabı 1916 Ankara yangınının neden ve nasıl meydana geldiğini araştırmaktadır. Ankara yangını tekil bir biçimde ele alınarak incelenmemiş, dönem boyunca gerçekleşen ve kayıtlara geçmiş yirmi şehir yangını bir süreç olarak ele alınmıştır. Eserde birbirini takip eden şehir yangınlarının ardındaki mantık sorgulanmaktadır.

Suavi Aydın'ın sunuş yazısında belirttiği gibi yangın, tarih boyunca sıklıkla kullanılmış yıldırma ve yok etme araçlarından biridir. Bu yangınların faili kimi zaman meçhul olurken, kimi zaman göz önünde olan failer görmezden gelinir, kimi zaman ise fail doğrudan devlettir. Yıldırma ve yok etme aracı olarak yangın, Türkiye toplumunun hafızasında kayda değer bir yer işgal etmektedir. Esin ve Etöz'ün kitapta ele aldıkları dönem dışında, yeni devletin kuruluşu sürecinde meydana gelen yangınlar, özellikle 1922 İzmir yangını, 1990'lar boyunca devletin "terörle mücadele" adı altında izin verdiği ya da neden olduğu köy yangınları ve 1993 yılında Madımak Otel'i'nin yakılması ilk anda akla gelen yangınlardır. 7-8 Eylül 2015 tarihlerinde Halkların Demokratik Partisi genel merkezi ile il ve ilçe örgütlerine yapılan saldırılarda da yangının bir yıldırma aracı olarak kullanılması ve hemen hemen bütün yangınların faillerinin tespit edilmemiş olması, söz konusu yangınların bir felaket mantığının takipçisi olduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir.

1916 Ankara yangını söz konusu dönemde meydana gelen felaketler zincirinin bir halkası olarak ele alan eserin temel iddiası 1914-1918 dönemi yangınlarının savaş-tehcir-iskan süreçlerinin kesişim noktasında yer aldığı ve bu niteliği ile önceki ve sonraki dönem yangınlarından ayrıldığıdır. Anadolu'nun birçok şehrinde Müslüman nüfus ile karşılaştırıldığında oldukça yüksek bir ekonomik gücü elinde bulunduran Hıristiyanların tehciri ile büyük bir servet sahipsiz kalmıştır. Bu durum bir bölüşüm mücadelesi ortaya çıkarmıştır. Tehcir sonucu ortaya çıkan bu sahipsiz servetin bir bölümü devlet tarafından savaşın finansmanında kullanılırken, diğer taraftan bu servet Müslüman nüfusun zenginleşmesine de neden olmuştur. Fakat bu noktada yazarlar kitabın tamamında tehciri ve yangınları üzerinden okumaya devam edeceğimiz bir gerilimi ortaya koymaktadır. Tehcirden geriye kalan sahipsiz servetten istifade etme arzusu bir "karşı-arzu" ile karşılaşır. Bu karşı-arzu 1916 Ankara yangınının muhtemel faillerinde de gözlemleyebileceğimiz hınc/intikam arzusudur. Arzular

arasındaki çatışma farklı şehirlerde farklı tepkilerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Kitabın girişi izleyen ikinci bölümünde 1916 Ankara yangını ile birlikte 1914-1918 döneminde gerçekleşen 20 şehir yangını kıt kaynaklara rağmen incelikli bir biçimde incelenmiştir. Bu noktada yazarların yangınları incelemek için temel olarak resmi yazışmalara ve döneme ait anlatılar ile hatıralara başvurduğunu, olaylara ilişkin resmi yazışmalarda kullanılan “özenli” dil ve anlatılarda önemli detayların es geçilmiş olması nedeniyle kıt kaynaklardan istifade etmek zorunda kaldıklarını belirtmek gerekir. Söz konusu şehir yangınları, özellikle yangın ile tehcir arasındaki ilişki göz önünde bulundurularak değerlendirilmektedir. Yanan mevkiler ile bu mevkilerdeki Hıristiyan nüfusun toplam nüfusa oranı ve yangın tarihi ile tehcir arasındaki ilişki bu bölümde altı çizilen verilerdir. Böylece hem Ankara yangını diğer dönem yangınları ile hem de dönem yangınları savaş-tehcir-iskan süreçleri ile bir bütün içinde değerlendirilebilmektedir.

İzleyen bölümlerde sırasıyla dönemin valisi Mehmed Reşid (Şahingiray), dönemin polis müdürü Mustafa Durak (Sakarya) ve yangın sırasında sürgün nedeniyle Ankara’da bulunan yazar Refik Halid (Karay)’ın hayat hikayeleri 1916 Ankara yangını çerçevesinde incelenmektedir. Yazarların bu isimlerin yangınla olan ilişkilerini incelerken başvurdukları yol oldukça başarılıdır. Yazarlar söz konusu üç ismin Ankara yangını ile ilişkisini aktarırken sadece 1915-1916 dönemini göz önünde bulundurmaz. Bu isimlerin Ankara’da buluşmadan önceki hayatları ve Ankara’ya gelene kadar yaşadıkları dönüşüm ile yangın sonrası kariyerleri de incelenmektedir.

Mehmed Reşid ve Mustafa Durak’ın daha önceki yangınlar ya da tehcirlerde üstlendikleri görevler ile 1915 sonunda kesintiye uğrayan Ankara tehcirinin devamı için 1916’da üstlendikleri sorumluluk ve 1916 Ankara yangınındaki rolleri birlikte değerlendirilince, yazarların Ankara yangınına bir olaylar dizisinin parçası biçiminde ele alışı desteklenmiş olur. Her iki ismin yangından kısa bir süre sonra benzer gerekçelerle görevden uzaklaştırılmaları da yazarların emval-i metrukeden kaynaklanan bölüşüm mücadelesi iddiasını desteklemektedir. Ayrıca Mehmed Reşid ve Mustafa Durak’ın 1908 sonrasında geçirmiş oldukları politik dönüşüm, iki ismin tehcir uygulamalarında oynadıkları rol de göz önünde bulundurulduğunda, yazarların sözünü ettiği karşı-arzunun anlaşılabilmesi için dikkatle incelenmektedir. 1908 öncesinde fikirleri sınıf mücadelesine kadar genişletilebilecek olan bu iki isim, 1915-1916 döneminde tehcirin azılı uygulayıcıları halini alırlar. Mehmed Reşid “vatan düşmanları”nı tespit etmekte, Mustafa Durak ise onları yok etmektedir. Ayrıca, Mustafa Durak’ın Ankara polis müdürlüğünün ardından kariyerinin seyri dikkate alınırsa, 1914-1918 dönemi

yangınlarından günümüze uzanan yangınların benzer bir felaket mantığını takip ettiğini iddia etmek güç olmayacaktır.

Beşinci bölümde 1916 Ankara yangını ile ilgili Türkçe’de yayınlanmış tek tanıklık yazısının yazarı Refik Halid’in yangına dair anlatısı incelenmektedir. Söz konusu yazı 1939 tarihli olup Ali Birinci tarafından hazırlanan Refik Halid bibliyografyası dahilinde yayınlanmıştır. Fakat yazarlar Refik Halid’in bu bilinen yazısını, yine Refik Halid’e ait olan fakat bibliyografyaya alınmayan 1921 tarihli bir başka Ankara yangını yazısı ile karşılaştırmalı olarak değerlendirmektedir. Bu bölümün ilgi çekici yanı söz konusu iki yazı arasındaki farklılıklardır. Yazarlar tarafından ortaya konulan bu farklılıklar, söz konusu dönemden bugüne kalan tehcir ve yangınlarla ilgili belge ve tanıklıklara şüpheyle yaklaşmak gerektiğinin kanıtı mahiyetindedir. 1921 tarihli yazıda Ankara’daki katolik tehcirinden açık bir biçimde bahsedilmekte, yanan mahallelerle ilgili çeşitli ayrıntılar verilmekte ve Ermeni mahallesinin yandığı dolaylı bir biçimde anlatılmakta, Ankara’nın yangın öncesi durumu refah içinde tasvir edilmekte, yangında ölenler olduğundan bahsedilmekte ve uzun bir İttihatçı eleştirisi yer almaktadır. Fakat 1939 tarihli yazıda Katolik tehciri üstü kapalı bir biçimde geçiştirilmekte, Ermeni mahallesinin yandığından bahsedilmeyip 1921 tarihli yazının hilafına Yahudi mahallesinin yandığından bahsedilmektedir. Yazarlar eldeki verilere göre Yahudi mahallesinin 1916 yangınından etkilenmediğini, Refik Halid’in 1939 tarihli yazısının eksik ya da yanıltıcı olduğunu belirtmektedir. 1939 tarihli yazıda cumhuriyetin yoktan var ettiği başkent anlatısına uygun bir betimleme yapılmakta, yangında can kaybı söz konusu edilmemekte ve İttihatçı eleştirisine yer verilmemektedir.

Ankara doğumlu üç Hıristiyan kadının anılarının temel kaynak olarak alındığı ve 1915-1916 Ankara’sının anlatıldığı altıncı bölüm yalnızca 1916 Ankara yangınının nedenleri hakkında fikirler vermekle kalmaz, Ankara tehciri hakkında önemli bir kaynak niteliği taşır. Bu bölümde tehcir öncesi Ankara’nın demografik yapısı incelenmekte ve Hıristiyan nüfusun sahip olduğu servet hakkında fikir verebilecek belgeler değerlendirilmektedir. Yazarların bu titiz çalışması Ankara tehcirinin yarattığı kıyımın boyutlarının anlaşılması açısından oldukça kıymetlidir.

Yedinci bölümde resmi belgeler ve tanıklıklar aracılığıyla doğrudan 1916 Ankara yangınından bahsedilmektedir. Yazarların burada özen gösterdiği nokta, mevcut belge ve tanıklıkların neden olduğu tutarsızlıklardır. Mevcut veriler o denli yetersizdir ki; yangının tarihi, başlangıç saati ve yeri, felaketzede sayısı gibi temel hususlarda dahi kesin bilgilere ulaşamamaktadır.

1916 Ankaya yangını ve dönemin diğer şehir yangınlarına dair verilerin ortaya konmasının ardından yazarlar şehir yangınlarının nedenlerini tartışmaktadır.

Bu noktada yazarların daha önce dile getirdikleri arzu/karşı-arzu gerilimini göz önünde bulundurmamak gerekir. Eserin bu bölümünde tek tek birbirlerine alternatif olabilecek veya tümü ya da birkaçı birlikte var olabilecek beş neden tartışılmaktadır. Yazarlar yangının nedenlerini eldeki veriler ışığında araştırırken olayın olası tüm boyutlarını göz önünde bulundurmaya gayret göstermektedir.

Eserin son bölümünü teşkil eden tartışma dikkat çekicidir. Yazarlar emval-i metrukeden istifade etme fırsatı varken meskenlerin yangın ile yok edilmesinin salt ekonomi-politik nedenlerle açıklanamayacağını belirtmektedir. Yangınların ardında azınlıklara duyulan hınç yer almaktadır. Onlardan kurtulmak, belki de geri dönüşlerinin önüne geçebilmek için onlardan kalanlardan istifade etmek yerine kalanları yok etme yoluna gidilmiş olabilir. Bu noktada Suavi Aydın'ın sunuş yazısına değinmek gerekir. Kitabın sonuna gelindiğinde sunuş yazısının bir sonsöz olarak yeniden okunması faydalı olacaktır. Aydın, yangınları homojen ulus yaratımının kültürel ve ekonomik kurgusu çerçevesinde ele almaktadır. Burada yürütülen soykırım, etnik kırım ve kültürel soykırım tartışması 1914-1918 dönemi şehir yangınlarının değerlendirilmesinde oldukça önemlidir. Aydın yangınların kültürel soykırım olarak tanımlanan eylemle örtüştüğü fikrindedir. Bu niteliği ile yangınlar, failerin birbirinden bağımsız nedenleri ne olursa olsun, yerinden etme politikalarının bir parçası olarak değerlendirilebilir.

Sonnot

¹ Esin T ve Etöz Z (2015). 1916 Ankara Yangını: Felaketin Mantığı. İstanbul: İletişim Yayınları, 302 sayfa.